

TIPURI DE ENTITĂȚI FRAZEOLOGICE

Ileana Busuioc

Universitatea din București

Multă vreme frazeologia a fost considerată o disciplină auxiliară, un fel de latură a terminologiei; nici în prezent lucrurile nu s-au schimbat foarte mult în esența lor. E adevărat că, din punct de vedere teoretic și al cercetării, importanța frazeologiei, în special în ceea ce privește limbajele specializate, este unanim recunoscută; dar nu s-ar putea spune că există o activitate frazeologică similară celei terminologice. Există încă destul de puține produse frazeologice iar în marile bănci de date terminologice, dacă apar aspecte legate de posibilitățile, de particularitățile și de constrângerile de combinare a termenilor între ei, acestea fac numai obiectul unor note sau sunt rezultatul constituirii bazelor de date terminologice pornind de la bănci de texte. Cu toate acestea, componenta frazeologică a limbajelor de specialitate, combinațiile între termeni reprezintă, așa cum arată D. Gouadec¹, un risc, atât pentru că în decodarea lor nu este suficientă decodarea sensului fiecărui termen care participă la combinație, cât, mai ales, din perspectiva transferului dintr-o limbă spre alta în procesul de traducere, fiind evident faptul că nu există modele universale de combinare a termenilor, în fiecare limbă manifestându-se „preferințe“, dar mai ales constrângeri. Această situație este perfect justificată, consideră autorul citat, de faptul că în limbajele de specialitate acționează niște convenții mai puternice decât cele de nivel general, de faptul că acestea fac obiectul, în multe țări, al unei politici lingvistice, care presupune standardizare și armonizare iar caracterul blocat al unor combinații între termeni răspunde acestei tendințe și, nu în ultimul rând, de utilizarea tot mai generalizată a suportului informatic în activitatea de traducere, a așa-numitelor „memorii“ de traducere care întăresc caracterul stereotipic al documentelor.

1. Obiectul de studiu al frazeologiei; noțiunea de *figement* (blocare)

Frazeologia este o disciplină care se ocupă de modul în care se inserează termenii în discurs, mai precis de felul cum se combină aceștia între ei sau cu diferite cuvinte (în general cuvinte gramaticale). Inconsecventă, din păcate, față de propriile principii, terminologia terminologiei (și deci a frazeologiei) consemnează mai mulți termeni concurenți pentru desemnarea acestui concept: frazeologism, unitate/entitate frazeologică, frazem.² În ceea ce ne privește, vom alege, împreună cu D. Gouadec, *entitate frazeologică*, care, deși mai complicat sau prea lung, este mult mai transparent și precis. Ce este o entitate frazeologică? D. Gouadec propune o definiție negativă: tot ceea ce nu este termen, un string de caractere purtător de semnificație, particular și remarcabil prin prisma unui domeniu de aplicație, de lungime variabilă, care nu este un termen; ea începe acolo unde se termină termenul.³ Este, mai precizează autorul; o formă de exprimare deosebită, care include termeni, dar depășește limitele acestora formând un „bloc”; o entitate frazeologică este o asociere stabilă de termeni, un clișeu lingvistic; prin formarea sa precum și prin utilizare aceasta este supusă unor reguli specifice.

Două aspecte sunt importante: a) în limbajele/textele de specialitate apar atât entități frazeologice aparținând limbii generale, cât și entități frazeologice specifice numai unui domeniu de aplicație – se poate deci vorbi despre entități frazeologice specifice limbajului juridic, sau celui medical, sau matematic etc.; b) de la o limbă la alta structura entităților frazeologice poate fi extrem de diferită, ele neputând fi abordate prin prisma fiecărui termen sau cuvânt care le formează în parte, ci prin prisma unității, blocului pe care-l formează. Exemple:

FR <i>il est necessaire de+INF</i> (lg. gen.)	RO <i>este necesar (ă) + GN</i> (lg. gen.)
//	//
FR <i>c'est +GN+qui/que +GV</i> (lg. gen.)	RO <i>GN + este cel/cea care//ceea ce GV</i> (lg. gen.)
//	//

FR *entrer une valeur/taper une lettre,*

un chiffre (informatică) EN *key in number, value*

// (informatică)

FR *amener le curseur sur* EN *move the cursor to*

(informatică) // (informatică)

FR *financement sur contrat* RO *finanțare*

(informatică)// *complementară*(informatică)

În explicarea modului în care apar și funcționează entitățile frazeologice lingvistica franceză, mai precis Gustave Gross⁴, a apelat la noțiunea de *figement* (blocare); din punct de vedere lexical, aceasta presupune că în secvența blocată elementele constitutive își pierd proprietățile paradigmatică (ex.: în cazul entității frazeologice *simulator de zbor*, unitatea lexicală pivot nu poate fi înlocuită cu o alta de același sens, *imitator*, fără a afecta entitatea); din punct de vedere sintactic, structura blocată nu are proprietățile transformationale ale tipului de structură căruia îi aparține (ex.: *prendre la tangente*, structură tranzitivă, nu acceptă pasivizarea, transformarea cu pronume relativ, înlocuirea complementului direct al verbului pivot cu un pronume personal, focalizarea cu o structură de tip *c'est - *la tangente prise par..., *la tangente que X prend, *la prendre, *c'est la tangente que X prend*) sau este vorba de o sintaxa marcată: structura nu acceptă dislocarea ori inserția unei expansiuni pentru unul din elemente (ex.: *col blanc - *col remarquablement blanc, *col roulé blanc*), dacă unul din elementele non pivot este de natură nominală, el nu acceptă predeterminanți (ex.: *unité de formation et de recherche*); din punct de vedere semantic, semnificația îi este atribuită unei entități frazeologice în bloc, sensul acesteia nu este unul compozițional pentru că nu este obținut însumând sensurile elementelor constitutive, ci este vorba de o opacizare scalară în funcție de gradul de blocare al structurii (ex.: *clé neuve* - sens transparent, *clé anglaise* - opacitate parțială, dar blocare a paradigmei lexicale pentru că: **clé britqnniaue, clé française..., prendre la clé des champs* - opacitate totală). M. H. Svensson consideră că este vorba și de o blocare cognitivă căci locutorii unei

limbi memorizează structurile blocate ca atare, ele corespunzând unui decupaj conceptual care nu vizează unitățile discrete, ci entitatea.⁵

2. Tipuri de entități frazeologice

Cele mai multe entități frazeologice sunt construite în jurul unui pivot care este un termen, cel mai adesea de natură nominală, de natură verbală, uneori de natură adjectivală sau adverbială; altele, mai puține la număr, impun scheme, modele de formulare; le vom numi pe primele **microstereotipuri** („stereo“=solid) și pe celelalte **macrostereotipuri**.

2.1. Microstereotipuri

Microstereotipurile sunt de obicei inventariate în proiectele de gestiune terminologică fiind considerate termeni complecși; este o realitate pe care oricine o poate constata faptul că, probabil din cauza complexității noilor concepte cu care operează gândirea umană, devine tot mai dificil ca în procesul de denumire, deci de creație neologică, să se poată găsi termeni simpli și că în inventarele recente de termeni majoritatea sunt de fapt sintagme lexicalizate. Nu înseamnă însă că studierea acestor termeni din punct de vedere frazeologic este inutilă: o analiză a structurilor care sunt cele mai „fericite“ oferă o platformă pentru standardizare și armonizare.

În funcție de intensitatea constrângerilor care le guvernează, microstereotipurile pot fi clasificate astfel: **colocații și restricții sintactice**.

Colocațiile sunt, după Coseriu, niște solidarități lexicale; ele apar în urma unor afinități, preferințe față de anumite combinații. Într-un text de 6 pagini din revista *Sciences et techniques* având ca subiect cărbunele, R. Kocourek a consemnat 52 de ocurențe ale termenului **charbon**, din care 42 reprezentau structuri colocative după următoarele modele: **charbon+ADJ**, **GV+charbon**, **GN +de+charbon**, unele dintre acestea putând fi considerate termeni complecși (**veine de charbon**, **couche de charbon**). Un bun dicționar francez de economie și afaceri⁶ care consemnează și colocațiile, inventariază pentru termenul **capital** trei tipuri de colocații: **capital+ADJ**,

GN+PRP+capital/capital+PRP+GN, GV+capital și nominalizările acestei structuri, în total 20 de colocații pentru prima clasă, 30 pentru cea de-a doua și 19 pentru ultima clasă (ex.: **capital social, capital juridique, capital fixe, capitaux flottants, capitaux permanents.../augmentation de capital, dotation en capital, stock de capital, compte de capital, sortie des capitaux, balance des capitaux, capital de départ, capital-risque, capital en nature.../apporter des capitaux à une entreprise, faire fructifier son capital, participer dans le (au) capital d'une entreprise, placer son capital...**). În general, aceste combinații sunt previzibile: de pildă, pentru un pivot cum ar fi **lege** ne putem aștepta la colocații de natură verbală cum ar fi: **a promulga o lege, a anula/aboli/abroga o lege, a face legea, a modifica o lege, a se supune legii, a respecta legea...** Există un suport conceptual pentru constituirea colocațiilor; astfel un pivot nominal ca **budget** („ansamblu de decizii“) va participa la colocații verbale mobilizând verbe de acțiune cum sunt: **dresser, augmenter, annoncer, réduire**, pe când termenul **conjoncture** („rezultat, ceva asupra căruia nu se poate acționa“) generează colocații cu verbe ca **se redresser, s'améliorer, se dégrader**.

În structura unei colocații se poate întotdeauna distinge o **bază colocativă**, unitatea care „alege“, și un **domeniu colocativ** constituit din sateliți, unitățile „alese“, privilegiate care au în general un fel de numitor comun semantic, rezultat al unei coerențe și orientări în decupajul conceptual operat în amonte de constituirea colocației.

În cele mai multe cazuri colocațiile sunt transparente din punct de vedere semantic, se pretează la o lectură lineară, compozițională și nu pun probleme de decodare în vederea traducerii; nu este mai puțin adevărat că pentru aceeași bază colocativă din două limbi în contact, pot exista domenii colocative diferite.

Restricțiile semantice prezintă un grad de coeziune mai mare și, așa cum arată și termenul care le desemnează, sunt rezultatul unor constrângeri formale: ordine a elementelor determinată (în limbile romanice, ordinea este determinat+expansiune determinantă cu absența predeterminantului în cazul

unei expansiuni nominale; de asemenea, mai multe expansiuni pentru același pivot indică prezența mai multor microstereotipuri: ***pied à repriser et à broder*** indică existența a doi termeni complecși: ***pied à repriser*** și ***pied à broder***; pivotul macrostereotipului trimite de obicei la conceptul generic, expansiunile constituie recuperarea trăsăturilor specifice ale conceptului denumit de microstereotipul respectiv; de aceea este imposibilă reluarea pivotului ca element anaforic: ***dose efficace de stérilisation*** nu poate fi reluat numai prin ***dose efficace***), blocarea elementului de joncțiune (de obicei prepoziții polisemantice – ***de, à*** în franceză sau specializate pentru redarea unui raport logic între pivot și expansiune), posibilitatea ca un macrostereotip să aibă în limba țintă un concordant care să fie un termen simplu: ***remboursement anticipé*** are în engleză corespondentul ***prepayment***).

Din punct de vedere semnatic, microstereotipurile rezultate în urma unor restricții sintactice pot uneori reprezenta un fel de paradox, căci fie sunt opace, fie sunt ambigui mai ales atunci când conțin multe expansiuni determinante care pot determina pivot, dar se pot determina și unele pe altele, aceste relații de determinare nefiind întotdeauna clare; ex.: ***jet d'oxygène de coupe d'un chalumeau coupeur*** (termen complex discutat de Vigner și Martin⁷) unde pentru a ajunge la semnificația entității aceasta trebuie segmentată în grupe funcționale, la rândul lor microstereotipuri, care sunt evidente numai pentru specialist: ***jet d'oxygène*** (tipul), ***jet d'un chalumeau*** (apartenența), ***oxygène de coupe*** (funcția); sau ***gardien d'asile de nuit*** (sintagmă discutată de Kocourek în lucrarea menționată mai sus) unde se pot efectua două segmentări ***gardien [d'asile de nuit] [gardien d'asile] (travaillant)de nuit***. În aceste cazuri decupajul prezintă dificultăți, în limbile romanice el este în general evident la stânga (***anticorps monoclonaux spécifiques d'antigènes tumoraux***) iar în engleză la dreapta (***remote digital loopback test***).

De asemenea, deși foarte frecvente, microstereotipurile care sunt restricții semantice prezintă multe dezavantaje în utilizare cel mai adesea din cauza lungimii lor; Kocourek le-a numit **sintagme fluvii** furnizând și câteva exemple concludente: ***modification par l'éthanol des réactions de fixation du***

fer ferrique sur un copolymère non ionisable d'esther carboxylique en milieu chlorhydrique, palan électrique à engrenages à chaîne à maillons à commande par boîte pendante à boutons-presseurs, maillot de bain féminin d'une seule pièce dégageant les côtes, le bas du dos et les hanches.

2.2. Macrosteretotipuri

Cantitativ macrosteretotipurile sunt mai importante decât microsteretotipurile, ceea ce nu înseamnă însă că acesta poate constitui un criteriu de identificare; ceea ce justifică distincția între micro- și macrosteretotipuri este pivotul în jurul căruia se articulează structurile blocate: în primul caz este vorba de un termen, în al doilea, de o schemă, un model de formulare, un clișeu de exprimare. Macrosteretotipurile sunt rezultatul unui mod de structurare, de organizare a discursului; ele sunt, după D. Gouadec, blocuri de exprimare.

În structura acestora se poate identifica acea schemă, acel model de formulare, pe care D. Gouadec o numește **matrice**, care este întotdeauna, la rândul ei, o structură blocată, în jurul căreia sau în interiorul căreia gravitează prin permutație grupuri de unități terminologice, numite de același autor **variabile**. Exemplu: EN */in order to/ clear the screen, /press/ „enter“*, această matrice este reexploatabilă, ea poate fi repetată, dar invariabil așa cum este: */in order to/move the cursor one step to the left, /press/ „backspace“*, */in order to/scroll back, press both „shift“ and ↑*. Matricea conține subiacent o structură logică, în exemplul dat este vorba de enunțarea unui obiectiv și de acțiunea care trebuie executată pentru realizarea lui. Nu întotdeauna această logică este aceeași de la o limbă la alta; franceza are mai degrabă tendința de a enunța acțiunea și apoi de a anunța ce efecte are aceasta, entitatea frazeologică macroscopică având cu totul altă matrice: */enfoncez/ la touche de contrôle /pour/ libérer le cliquet* iar româna structurează conceptual conform ambelor modele: */pentru/ Ajutor referitor la o opțiune, /faceți clic/ pe semnul întrebării, iar apoi faceți clic pe opțiune*(Help on-line Word 2000) sau */executați clic/ pe butonul Ok /pentru a salva/ valorile configurate în*

fereastra Setup și din nou pe Ok /pentru a închide/ fereastra Data Source Administrator (manual de utilizare Access'97, Teora). La fel cum termenii se înregistrează decontextualizat în repertoriile terminologice, și macrostereotipurile ar putea fi consemnate cu ajutorul formalizării matricei și inventarierii posibilelor variabile; dar este o activitate extrem de anevoioasă și în general se preferă, în ghidurile de redactare, înșiruirea formulelor recurente ca atare.

Macrosterotipurile pot fi deosebite ca aparținând unui domeniu de aplicație anume (medicina, informatica, matematica, limbajul publicitar au dezvoltat matrice care le sunt proprii), unui tip de discurs (macrosterotipurile din discursul descriptiv/explicativ prezintă o tipologie diferită față de cele din discursul injonctiv, manipulativ) sau unui tip de document anume ori a unei părți anume dintr-un document (un contract va folosi macrosterotipuri diferite de notiță cu indicații de utilizare a unui medicament, în textele acquis-ului comunitar în preambul, referirile și expunerea de motive din orice tip de document folosesc macrosterotipuri specifice: iată ce precizează *Îndreptarul stilistic de traducere în limba română pentru uzul traducătorilor acquis-ului comunitar*, elaborat de Direcția de coordonare a traducerilor din cadrul IER:

- referirile încep cu **având în vedere...** (EN **Having regard to...**; FR **vu...**; DE **gestützt auf..., auf...**) și se termină cu o virgulă;
- în expunerea de motive fiecare motiv începe cu **întrucât** (EN **whereas**, FR **considérant que**), este despărțit prin punct și virgulă de celelalte, cu excepția ultimului motiv care este urmat de virgulă; după o pauză în interiorul expunerii de motive, prezentarea motivelor se reia cu **întrucât** precedat de punct și virgulă, fără a începe un paragraf nou; în limba germană, expunerea de motive începe cu formula unică **in Erwägung nachstehender Gründe:**, după care urmează enumerarea motivelor sub forma unor fraze separate; după fiecare motiv se pune punct, cu excepția ultimului, după care se pune liniuță.

Formulele privind valabilitatea actelor, cui li se adresează și multe altele sunt, de asemenea, strict standardizate:

EN <i>This Decision shall take effect (enters into force) on the day following its adoption.</i>	FR <i>La présente décision prend effet (entre en vigueur) le jour suivant celui de son adoption.</i>	DE <i>Dieser Beschluss wird am Tag nach seiner Erlassung wirksam (tritt ... in Kraft).</i>	RO <i>Prezenta decizie intră în vigoare în ziua următoare adoptării.</i>
--	--	--	--

sau

EN <i>This Directive (Decision) is addressed to the Member States.</i>	FR <i>Les Etats membres sont destinataires de la présente directive (décision).</i>	DE <i>Diese Richtlinie (Entscheidung) ist an die Mitgliedstaaten gerichtet.</i>	RO <i>Prezenta directivă (decizie) se adresează statelor membre.</i>
--	---	---	--

3. Tratarea entităților frazeologice și traducerea

Entitățile frazeologice nu prezintă, aparent riscuri majore în activitatea de traducere (poate de aceea nici un au fost tratate coerent până în prezent): dacă necunoașterea unui termen, a termenului concordant în limba țintă duce la blocarea iremediabilă a traducerii, necunoașterea entității frazeologice concordante în limba țintă nu atrage după sine acest supărător accident: traducătorul va reuși să continue traducerea, oferind o echivalare „banalizată“, o parafrază explicativă aparținând limbii generale. Dar, evident, va pierde din credibilitate iar textul țintă oferit nu va fi unul recognoscibil pentru specialistul care îl va consulta. D. Gouadec propune un exemplu concludent; în industria de prelucrare a laptelui, în momentul în care laptele pătrunde într-un dispozitiv unde va fi pregătit pentru a fi transformat în lapte praf, specialiștii francezi spun ***le lait est admis dans le chambreur***, desigur că la traducere s-ar putea formula ***le lait entre dans le chambreur***, pentru că, în fond, utilizatorul traducerii înțelege

același lucru. Dar aceasta marchează diferența între cel care știe și cel care se preface că știe. „Dacă ruptura față de stereotipul așteptat este marcată, cititorul este surprins. [...] De fapt, **conformitatea frazeologică** a traducerii îl liniștește pe cel care a comandat-o/pe utilizatorul ei sau, mai precis, contribuie la anihilarea eventualei lui neîncrederi făcându-l să considere că traducătorul „știe despre ce vorbește din moment ce vorbește ca cei care știu“. (D. Gouadec: 1997, p. 169).

De aceea concordanțele entităților frazeologice nu pot face obiectul nici unei invenții, nici unei negocieri; pentru un stereotip din limba sursă, traducătorul trebuie să identifice stereotipul echivalent, în același domeniu de aplicație, tip de discurs și tip sau parte de document, din limba țintă. În general pentru aceasta, se recomandă consultarea îndreptarelor și ghidurilor de redactare, a repertoriilor frazeologice, dacă există și sunt credibile, a unor documente similare celui de tradus elaborate în limba țintă, a unor traduceri oficiale sau oficial recunoscute din același domeniu, de același tip de discurs sau document și, nu în ultimul rând, consultarea cu specialiști din domeniul respectiv.

Note

¹ Gouadec, Daniel, *Terminologie et phraséologie pour traduire. Le concordancier du traducteur*, Paris, La Maison du dictionnaire, 1997.

² R. Kocourek inventariază, pentru desemnarea acestui concept în lingvistica generală, nu mai puțin de 27 de termeni în franceză (*lexie, synopsis, paralexème, mot complexe, syntagme codé, groupe lexical, lexie complexe, lexème complexe, groupe lexicalisé, locution composée, syntagme lexical, syntagme autonome, syntagme lexicalisé, syntagme dénominatif, lexème syntagmatique, composé syntagmatique, dénomination complexe, groupe de mots, syntagme de lexique, unité de signification, unité lexicale complexe, unité sémantique complexe, unité lexicale supérieure, unité syntagmatique de signification, unité lexicale syntagmatique complexe, unité syntagmatique à vocation lexicale, unité lexicale à deux et plus de deux éléments*) și alți 15 în engleză (*idiom, lexical cluster, semantically exocentric expression, phrase, frozen collocation, formula, locution, composite lexeme, compound lexical unit, phrase idiom, polylexonic lexeme, specialized hypermorpheme, super unit, lexeme, phrasal compound*) (in Kocourek, Rostislav, *La langue française de la technique et de la science*, Wiesbaden, Oscar Braudstetter Verlag GMBH&Co, 1982, pp. 136-137.

³ Gouadec, Daniel, „Nature et traitement des entités phraséologiques“ in *Terminologie et phraséologie. Acteurs et aménageurs*, Paris, La Maison du Dictionnaire, 1994, pp. 167-193.

⁴ Gross, Gustave, *Les expressions figées en français*, Paris, Ophrys, 1996. Trebuie menționat că înainte de G. Gross, E. Benveniste a propus o analiză amănunțită a ceea ce el numea *sinapsii* sau *structuri sinaptice* care, spre deosebire de sintagmele libere, alăturări aleatoare de cuvinte, sunt sintagme blocate în care fie ordinea cuvintelor, fie elementul de legătură, fie comportamentul cuvintelor în interiorul structurii ori al structurii ca un tot prezintă diferențe față de situația generală.

⁵ Svensson, Maria Helena, „Critères de figement et conditions nécessaires et suffisantes“, *Romansk Forum*, nr. 16, 2000, publicat on-line

⁶ Binon, J., Verline, S., van Dyck, J., Bertels, A, *Dictionnaire d'apprentissage du français des affaires. Dictionnaire de compréhension, et de production de la langue des affaires*; Paris, Didier, 2000.

⁷ Vigner, Gérard, Martin, Alix, *Le français technique*, Librairi Hachette et Larousse, BELC, 1976